

Islam Three, Leiden 2008, fas. 2, s. 17-19; W. Madelung, "Zeydilik ve Tasavvuf" (trc. Salih Çift), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/9, Bursa 2000, s. 775-790.

KÜBRA ZÜMRÜT ORHAN

EBÜ'L-HASAN el-MERÎNÎ

(أبو الحسن المريني)

Ebû'l-Hasen el-Mansûr-Billâh Alî
b. Osmân b. Ya'kûb el-Merînî
(ö. 752/1351)

Merînî hükümdarı
(1331-1351).

692 (1293) veya 697 (1297-98) yılında doğdu. Babası Merînî Hükümdarı Ebû Saîd II. Osman, annesi Habeş asıllı Anber adlı bir câriyedir. İyi bir eğitim gördü. Babasının vefatından sonra devlet adamları ile kumandanlardan biat alarak el-Mansûr-Billâh unvanıyla tahta geçti (731/1331). Kardeşi Sicilmâse Emîri Ebû Ali Ömer ile Abdülvâdî Hükümdarı I. Ebû Tâşfîn arasında ittifak kurulmuş ve bu bölgede Ebû'l-Hasan aleyhinde ayaklanma meydana gelmişti. Ebû'l-Hasan, Hafsîler'den Sultan Ebû Yahyâ'nın kızıyla evli olduğundan Hafsîler'in desteğini sağladı ve bu sayede kısa süre içinde kardeşi Ömer'in ayaklanmasını bastırdı (733/1333). Ayrıca Hafsî-Abdülvâdî çatışması sırasında aracı rolü üstlenmek istedi; taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca 1333-1335 yıllarında Abdülvâdî ülkesine birkaç sefer düzenledi; Tiklât, Vecde (Vücede), Vehrân, Vehnîn, Milyâne ve Cezayir şehirlerini zaptetti. 30 Ramazan 737 (2 Mayıs 1337) tarihinde Abdülvâdîler'in başşehri Tilimsân'ı ele geçirdi; böylece Mağrib-i Evsat ve Mağrib-i Aksâ'daki bütün Zenâte kabilelerini hâkimiyeti altına almış oldu. Abdülvâdî ailesinden sağ kalanlar affedildi, memuriyette bulunanlar da vazifelerini yapmaya devam etti.

Ebû'l-Hasan döneminde Endülüs'te müslüman-hıristiyan çatışmaları şiddetlendi ve hıristiyan krallıkların saldırıları karşısında zayıf düşen Benî Ahmer (Nasrî) Sultanı IV. Muhammed, Mağrib'e gelerek Ebû'l-Hasan'ın Fas'taki sarayını ziyaret etti ve Merînîler'i resmen Endülüs'e çağırdı. Bu çağrıya olumlu cevap veren Ebû'l-Hasan, Endülüs'e asker sevk etti ve yirmi yıldan beri Kastilya Krallığı'nın istilâsı altında bulunan Cebelitârik ile Cezîretülhadrâ'yı (Algeciras) geri aldı (733/1333). Bu olaydan sonra düzenlenen bir suikast sonucunda IV. Muhammed katledildi ve Benî Ahmer tahtına I. Yûsuf geçti (1333-1354). Yeni sultan döneminde de Merînî-Nasrî

ittifakı ve dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesine rağmen Endülüs'teki işler yolda gitmedi ve meydana gelen şiddetli bir savaş sonucunda yarımada'daki Merînî kuvvetleri yenilgiye uğradı. Merînîler'in büyük kayıplar verdiği bu savaşta sultanın oğlu Ebû Mâlik de şehid düştü. Yenilgi haberini duyan Ebû'l-Hasan 60.000 askerden oluşan bir ordu topladı ve bizzat Endülüs'e geçti. Benî Ahmer Sultanı I. Yûsuf da bu harekete katıldı. Merînî-Nasrî ittifakına karşı Portekiz Kralı IV. Alfonso ile Kastilya Kralı XI. Alfonso da güçlerini birleştirdiler. Tarîf yakınlarında vuku bulan savaşta Merînî-Nasrî orduları yenilgiye uğradı (Cemâziyelevvel 741 / Ekim 1340). Bu savaşta da Merînîler büyük kayıplar verdi, sultanın oğlu Ebû Ömer Tâşfîn ve birçok Merînî devlet adamı hayatını kaybetti. Sultan Ebû'l-Hasan, Cezîretülhadrâ'ya çekilmek zorunda kaldı. Tarîf yenilgisi Endülüs'teki Merînî etkinliğinin sonu oldu; Ebû'l-Hasan, Endülüs'ü yarımadanın hıristiyan krallıkları ile mücadele halinde bırakıp Mağrib'e döndü.

Tarîf vak'asından sonra İfrîkiye'de meydana gelen gelişmeler Ebû'l-Hasan'ın dikkatini Hafsîler üzerine çekti. Kayınpederi Sultan Ebû Yahyâ'nın 747'de (1346) vefatı üzerine Hafsî emîrleri taht mücadelesine giriştiler. Bunu fırsat bilen Merînî hükümdarı Tunus'a asker sevketti, kısa süreli çatışmalar neticesinde bütün Hafsî ülkesini zaptetti (748/1347). Böylece Abdülvâdî ve Hafsî toprakları Ebû'l-Hasan'ın gayretleriyle Merînî sınırlarına dahil edildi. Ancak onun bu coğrafyadaki başarılı faaliyetleri çok sürmedi ve bölgede tam anlamıyla istikrar sağlanamadı. Ardından Mağrib'de karışıklıklar çıktı; Benî Hilâl ile Benî Süleym kabileleri Hafsî ailesinden bazı kişilerin liderliğinde ayaklandılar. İfrîkiye'deki ayaklanmaları bastıramayan Ebû'l-Hasan, Kayrevan'a çekilmek zorunda kaldı. Bu ayaklanmalar sırasında öldüğü yolunda söylentiler çıkınca yerine vekil olarak Fas'ta bıraktığı oğlu Ebû İnân el-Merînî tahta geçti (1348-1358). Devlet adamları baba ile oğul arasında kararsız kaldı. Bu gelişmeler üzerine Ebû'l-Hasan, Tunus'tan hareket ederek Merakeş'e ulaştı ve şehri zaptetti. Oğlu ile nihai savaşı Ümmürrebî (Medgûsa) vadisinde vuku buldu ve Ebû'l-Hasan savaşı kaybetti (751/1350). Taraflar arasında yapılan anlaşma sonucunda Ebû'l-Hasan oğlu Ebû İnân lehine tahttan feragat etti. Bu olaydan kısa bir süre sonra 23 Rebüülâhir 752'de (19 Haziran 1351) vefat etti. Naaş önce Merakeş'te toprağa verildi, ardından oğlu Ebû İnân

tarafından Fas'a nakledildi ve atalarının Şâle'deki (Chella) mezarlığına defnedildi (İbn Haldûn, VII, 287).

Ebû'l-Hasan İslâm devletleri arasında dostluklar tesis etmeye çalıştı. Öncelikle Mali Devleti ile Merînîler arasında elçiler gidip geldi. İbn Haldûn'un anlattıklarına göre Ebû'l-Hasan'ın Mağrib-i Evsat'taki zaferleri dolayısıyla Mali Sultanı Mense Mûsâ, Merînî sarayına tebriklerini sunmak amacıyla elçi göndermiş, Ebû'l-Hasan elçiyi törenle karşılamış ve devletin ihtişamını göstermek için Mali sultanına şatafatlı hediyeler ve diplomatik bir heyetle karşılık vermiştir (*a.g.e.*, VII, 266). Merînî-Memlûk ilişkilerine gelince eskiden kurulan dostane ilişkiler Ebû'l-Hasan döneminde yeniden gündeme geldi; 738 (1337-38) ve 745 (1344-45) yılları arasında birkaç defa Merînî elçileri Kahire'ye uğradı. Bu iki devlet arasında gidip gelen elçiler, Mağrib'den kutsal topraklara giden hac kabilelerinin güvenliğinin temin edilmesi hususunda fikir alışverişinde bulundu, her iki devlet arasındaki dostluk münasebetlerini ortaya koyan mektuplar ve hediyeler ulaştırıldı. el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun döneminde Mısır'a uğrayan ilk Merînî kafilesinin taşıdığı hediyeler arasında Ebû'l-Hasan'ın bizzat kendisinin yazdığı altın tezyinatlı Kur'an nüshası da vardı. Bunlar Haremeyn'e götürülmek için gönderilmişti. Merînî kafilesini devlet töreniyle karşılayan Memlûk sultanı, Mekke ve Medine emîrlere mektuplar yazarak Mağrib kafilesinin iyi ağırlandığını emretti; kafilenin Mağrib'e dönüşü sırasında Sultan Ebû'l-Hasan'a mektup ve hediyeler gönderdi (*a.g.e.*, VII, 264-266; Ahmed b. Hâlid es-Selâvî, II, 61-64).

Ebû'l-Hasan, Merînîler'in yükseliş döneminde hüküm süren önemli bir devlet adamı ve güçlü bir kumandandı. Abdülvâdîler ve Hafsî devletlerini yıkan Merînîler onun döneminde en geniş sınırlarına ulaşmış, ancak Merînîler'in çöküş süreci de onun zamanında başlamıştır. Bazı tarihçiler onu "halife" ve "emîrül-müminîn" unvanlarıyla anmışlardır. İktidara geldiğinde "meks" adı verilen gayri şer'î vergileri kaldırmıştı. Esmer tenli olmasından dolayı Mağrib halkı ona "es-sultânü'l-ekhal" lakabını vermişti (*a.g.e.*, II, 57). Ayrıca sanata yatkın bir kişiliğe sahip olup iyi bir edip, şair ve münşî idi. Ebû'l-Hasan döneminde Merakeş, Fas, Tilimsân ve Selâ gibi şehirlerde çok sayıda köprü, hastahane, zâviye, türbe, cami ve medrese inşa edilmiş, Tilimsân'daki Sîdî Bû Medyen Türbesi ve Camii ile (Ubbâd) birçok mimari eser de Ebû'l-

Hasan tarafından onarılıp genişletilmiştir. Fas'taki Misbâhiyye Medresesi ile Sıhrîc Medresesi, Enfâ (Dârülbeyzâ) ve Miknâs medreseleri bu dönemin önemli eğitim kurumları arasındadır. Selâ şehrinde yapılan medrese önemli bir ihtisas okulu olup tabip yetiştirmek amacıyla inşa edilmiştir. Ayrıca çok sayıda Mağribli ve Endülüslü âlim ve şairi himaye etmiştir. Bunlar arasında hadis ve fıkhîta Ahmed b. Muhammed ez-Zevâvî, İbn Merzûk el-Hatîb ve Muhammed b. Muhammed el-Makkarî, tıpta Ahmed b. Şuayb, matematikte İbn Hilâl gibi âlimlerin isimleri zikredilebilir. İbn Merzûk el-Hatîb'in *el-Müsnedü's-şâhihu'l-Hasan fi mehâsini Mevlânâ Ebi'l-Hasan* adlı eserinde Ebül-Hasan'ın hayatı ve faaliyetleriyle toplumun mânevî ve kültürel durumu anlatılır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 536-537; IV, 18, 321-324; İbn Merzûk el-Hatîb, *el-Müsnedü's-şâhihu'l-Hasan fi mehâsini Mevlânâ Ebi'l-Hasan*, Cezayir 1401/1981; İbnü'l-Ahmer, *Ravzatü'n-nisrîn fi devleti Beni Merîn* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1423/2003, s. 35-37; İbn Haldûn, *el-İber*, VII, 252-287; Ahmed b. Hâlid es-Selâvî, *el-İstikşâ*, Kahire 1312, II, 56-89; R. Thoden, *Abû'l-Hasan 'Alî: Merindenpolitik zwischen Nordafrika und Spanien in den Jahren 710-752/1310-1351*, Freiburg 1973; Abdülhamîd Hâciyât, *Ebü Hammû Mûsâ ez-Zeyyânî: Hayâtühü ve âşârüh*, Cezayir 1394/1974, s. 20-23; *The Cambridge History of Africa* (ed. R. Oliver), Cambridge 1977, III, 357-359, 361-362; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre'l-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1984, II, 36-44; Muhammed b. Amr et-Tammâr, *Tilimsân 'abre'l-ûşûr: Devruhâ fi siyâseti ve hadâretü'l-Cezâ'ir*, Cezayir 1984, s. 131-135; Roger le Tourneau, *Fâs kabale'l-ħimâye* (trc. Muhammed Haccî – Muhammed el-Ahdar), Beyrut 1406/1986, II, 106-107; M. İsâ el-Harîrî, *Târîhu'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fil-'aşri'l-Merîni*, Küveyt 1408/1987, s. 108-124, 206-209, 213-214, 219-224, 229-231, 239-240; Necîb Zebîb, *el-Mevsû'atü'l-âmme li-târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut 1415/1995, III, 81-85; İsmail Yiğit, *Siyâsi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Târîhi: Endelüs (Garnata)*, İstanbul Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri, İstanbul 1995, bk. İndeks; M. Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs*, Kahire 1417/1997, s. 124-130; M. Kemâl Şebâne, *Yûsufü'l-evvel İbnü'l-Ahmer: Sultânü Ğirnâta*, Kahire 1423/2004, s. 125-144; Qıyas Şükürov, *Beni Ahmer Devleti: 1232-1492* (doktora tezi, 2008), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 81-82, 84-88; Henri Bresc – Yûsuf Râğib, *Le sultan mérinide Abûl-Hasan 'Alî et Jacques III de majorque*, Le Caire 2011; Abdülazîz La'rec, "Mecmû'atü'l-münşe'atü'l-mîmâriyye li's-Sultânî'l-Merîni Ebi'l-Hasan bi'l-'Ubbâd Tilimsân, 737-749/1336-1348", *Dirâsât Tûrâşiyeye*, sy. 2, Cezayir 2008, s. 49-106; Georges Marçais, "Merîniler", *IA*, VII, 764-765; a.m.f., "Abu'l-Hasan", *EP* (İng.), I, 124; Maya Schatzmiller, "Marinids", a.e., VI, 571-574; Abdülkerim Özaydın, "Ebü İnân el-Merîni", *DİA*, X, 169-170; Saffet Köse, "İbn Merzûk el-Hatîb", a.e., XX, 187-188.

EBÜ'L-KÂSİM SA'DULLAH (Abu Kâsım Sa'dullah)

Ebü'l-Kâsım Ahmed Sa'dullah
(1930-2013)

Cezayirli tarihçi, edip ve şair.

Cezayir'in Vâdisûf vilâyetine bağlı Kumâr (Guemmar) şehrine 4 km. mesafedeki Bedû köyünde doğdu. İlk eğitimini burada aldı ve Kur'an'ı ezberledi. Abdülhamîd b. Bâdis hareketinin eğitim uygulamaları doğrultusunda Tunus'a giderek 1947-1954 yıllarında Zeytûne Camii'nde öğrenim gördü. Bu sırada Cezayirli Talebeler Cemiyeti'ndeki faaliyetlere katıldı. Tunus'ta *el-Ma'ârif* dergisiyle *en-Nehda*, *el-Üsbû'* ve Cezayir'de Cem'iyetü'l-ulemâi'l-müslimîn teşkilâtının yayın organı *el-Besâ'ir* gazetelerinde, Beyrut'ta *el-Âdâb* dergisinde şiir ve yazıları yayımlandı. 1954'te memleketine dönerek Harâş şehrindeki Sebât Medresesi'nde öğretmenlik yapmaya başladı. Ertesi yıl başşehir Cezayir yakınlarında bulunan Aynülbârîde'deki Tehzib Medresesi'nde görev aldı. Bağımsızlık öncesinde Fransız sömürge yönetimine karşı yapılan mücadele ortamında sıkıntılarla karşılaşınca Mısır'a gitti; Kahire Üniversitesi Dârüülûm Fakültesi'nde Arap dili ve İslâmî ilimler alanında lisans öğrenimi gördü (1955-1959). Burada iken Muhammed Beşîr el-İbrâhimî ve Ahmed Tevfîk el-Medenî gibi hareket önderlerinin yanında Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele veren Millî Kurtuluş Ordusu'nun faaliyetlerini destekledi, Cezayirli Talebeler Birliği'nin etkinliklerine katıldı. Gerek bu faaliyetleri gerekse Cemâl Abdünnâsir yönetimindeki Mısır'da hâkim siyasî ve fikrî havanın etkisiyle Arap milliyetçiliği düşüncesine meylectti, yazdığı şiirleri *el-Besâ'ir* gazetesine gönderdi. 1957'de Kahire'de *en-Naşr li'l-Cezâ'ir* adlı ilk divanını neşretti.

1960 yazında Cezayirli şair Muhammed el-İd üzerine yüksek lisans tezi hazırlayan Ebü'l-Kâsım, Cezayir Kültür Bakanlığı'nın bursuyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Savunmasını yapamadığı tezi *Muhammed el-İd râ'idü's-şîri'l-Cezâ'iri el-hadîş* adıyla basıldı (Kahire 1961). Amerika'da Minnesota Üniversitesi Edebiyat ve İnsan Bilimleri Fakültesi'nde Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgali ve XIX. yüzyılda Cezayir'de izlediği siyasete dair hazırladığı iki tezle yüksek lisansını (1962), ardından *The Rise of Algerian Nationalism 1900-1930* adlı teziyle doktorasını (1965)

tamamladı. 1965-1967 yıllarında Wisconsin Eau Claire Üniversitesi'nde Batı medeniyeti, Yakın-doğu ve çağdaş Afrika tarihi dersleri verdi. Daha sonra ülkesine dönerek Cezayir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve ardından Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. Bu arada *Şâ'ir ve ħub* adlı küçük divanını yayımladı (Beyrut 1967). 1968-1972 yılları arasında Edebiyat Fakültesi dekanlığı yaptı. Ma'hedü'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye'nin davetiyle gittiği Kahire'de Cezayir'de Fransız sömürgecilik dönemi hakkında verdiği dersler daha sonra *Târîhu'l-Cezâ'ir el-hadîş: Bidâyetü'l-ihlâl* adıyla neşredildi (Kahire 1970). Telifleri yanında bazı eserlerin edisyon kritiğini yaptı, bir kısmını tercüme etti. Kahire Ma'hedü'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye (1970, 1975, 1989), Aynişems (1976), Şam (1977), Kral Abdülazîz (1985), Michigan (1987-1988), Minnesota (1993-1995) ve Ürdün Ehlîbeyt (Âlü beyt) (1996-2002) üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. 14 Aralık 2013 tarihinde başşehir Cezayir'de vefat etti, vasiyeti üzerine Kumâr'da defnedildi.

Ülkesinde sosyal ve dinî ıslahatın önde gelen fikir adamlarından biri olan ve "Cezayir tarihçilerinin şeyhi" lakabıyla anılan Ebü'l-Kâsım Sa'dullah çağdaş Cezayir tarihi ve kültür mirası konusundaki eserleriyle tanınmıştır. Sömürgeci tarih mektebine karşı Cezayir millî tarihçilik mektebinin kurucusu sayılmış, tarihin duygusal ve savunmacı nitelikten kurtarılıp araştırmalara dayanan ilmi bir disiplin haline getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı dönemine yönelik çeşitli eleştirileri yanında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'yı üç asır boyunca Haçlı saldırılarına karşı koruyup bölgede İslâm hâkimiyetini sağladığını söylemiştir (*Târîhu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, I, 14 vd.). Bir kısım Batılı araştırmacıların, Osmanlı Devleti'nin sömürgeci yönetim uygulayarak Cezayir'in birliğini ve gelişmesini önlediğine dair iddialarını reddetmiş, İslâm hilâfetine Cezayir üzerindeki mânevî nüfuzunu sömürgecilik diye göstermenin bir safsatadan ibaret olduğunu, Osmanlı döneminde zaman zaman görülen baskı ve haksızlıkların devletin ırkçı yaklaşımından değil cahil yöneticilerden kaynaklandığını, Türkler dahil Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerindeki tebaanın da bu tür uygulamalardan etkilendiğini dile getirmiştir (*Ebhâs ve ârâ*, I, 61-63). Sa'dullah tarihçiliği yanında edebiyatçı ve şair kişiliğiyle de tanınmış, Cezayir'de